

LÁNG BENEDEK

Zrínyi Miklós titkosíráskulcsa*

Zrínyi Miklós tollából mintegy féltucatnyi olyan levél maradt fenn, amely rejtjelezett szövegrészeket tartalmaz. E leveleknek ugyanaz a személy volt a címzettje: az erdélyi fejedelem, II. Rákóczi György.¹ Bár a horvát bán soproni informátora, Vitnyédi István ügyvéd több ízben kért rejtjelkulcsot megbízójától,² és maga is folytatott rejtjelezett

* Kutatásaimat az OTKA K 101.544. sz. pályázata támogatta, a cikket a Collegium de Lyon vendégszeretét élvezve írtam. Kutatásaimhoz nyújtott segítségéért Kálmán Dánielnek, Fazekas Istvánnak, Pálffy Gézánnak és Bene Sándornak mondok köszönetet.

1 A hat levél néhány szövegkiadása (amelyek közül Széchy Károly tipográfiája adja vissza legpontosabban a sifírozott szövegrészeket):

1. levél: 1654. febr. 21., Csáktornya = SZÉCHY Károly, *Gróf Zrínyi Miklós 1620–1654*, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1896–1902, III, 335–336; MARKÓ Árpád, *Zrínyi Miklós levelezése*, Bp., Akadémiai, 1950, 35–37, 11. sz.; *Zrínyi Miklós válogatott levelei*, szerk. BENE Sándor, HAUSNER Gábor, Bp., Balassi, 1997 (a továbbiakban: BENE–HAUSNER), 68–70. Facsimile: SZÉCHY, *i. m.*, III, 36–37.

2. levél: 1654. ápr. 25., Csáktornya = SZÉCHY, *i. m.*, III, 337; MARKÓ, *i. m.*, 39–42, 14. sz. Facsimile: SZÉCHY, *i. m.*, III, 46–47; BENE–HAUSNER, 72–74.

3. levél: 1655. febr. 11. = SZÉCHY, *i. m.*, III, 338; IV, 262–263, 5. sz.; MARKÓ, *i. m.*, 46–47, 18. sz.; BENE–HAUSNER, 82–83. Facsimile: SZÉCHY, *i. m.*, III, 73.

4. levél: 1656. dec. 30., Csáktornya = SZÉCHY, *i. m.*, IV, 267–268, 9. sz.; MARKÓ, *i. m.*, 57–58, 24. sz.; BENE–HAUSNER, 90–91.

5. levél: 1657. jan. 24., Csáktornya = SZÉCHY, *i. m.*, IV, 268–269, 10. sz.; MARKÓ, *i. m.*, 58–59, 25. sz.; BENE–HAUSNER, 91–92.

A 6., ún. „Nádori emlékirat” (1653. nov. 11.) = SZÉCHY, *i. m.*, IV, 252–262., 3. sz. Első közlése: THALY Kálmán, *Gr. Zrínyi Miklós emlékirata II. Rákóczi György fejedelemhez. 1653, Száz, 2(1868)*, 633–648; MARKÓ, *i. m.*, 25–35., 10. sz.; BENE–HAUSNER, 172–182; R. VÁRKONYI Ágnes, *Az elveszett idő: Zrínyi Miklós nádori emlékirata?*, *Hadtörténeti Közlemények*, 113(2000), 269–328.

2 FABÓ András, *Vitnyédi István levelei = Magyar Történelmi Tár*, Pest (majd Bp.), MTA, 1855–1934, II/3, 237–239, 229. sz. Vitnyédi István 1662. október 22-én, Rohoncról Zrínyi Miklóshoz: „Ha tet-szenék Ngdnak talán nem ártana egy clavist küldene Ngd, melylyel bizvásban írhatnék, mert ugy gondolom ezután occurálnak oly dolgok, az melyeket szükségképen köll tudni Ngdnak”; *Magyar Történelmi Tár, i. m.*, II/4, 37–41., 261. sz. 1663. febr. 18-án, Sopronból: „Ugy látom leszen nekem Ngdhoz való titkos írásra hamar nap szükségem, Ngdat aláztatosa kérem, küldjön clavist, az mint Ngdtúl való búcsüvételem korán emlité Ngd, hadd ír hassak bátrabban, az hozzám küldendő szolgálta hoz derekas oly dolgot, melyet meg köll írnom Ngdnak, másonnend is érkezik hasonló dolog.” Vitnyédihez lásd még: SÁRKÖZI Gergely, *Álhírek és valóság: II. Rákóczi György lengyel-orosz hadjárata és Mednyánszky Jónás tevékenysége Vitnyédi István leveleinek tükrében = Szerencsének elegyes forgása: II. Rákóczi György és kora*, szerk. KÁRMÁN Gábor, SZABÓ András Péter, Bp., L'Harmattan, 2009, 325–340; HÖRK József, *Muzsaji Vitnyédy István, Száz, 41(1907)*, 289–320, 400–414, 502–517.

levelezést másokkal,³ annak nincsen pillanatnyilag nyoma, hogy Zrínyi titkosírással válaszolt volna; e válaszok nagy valószínűséggel elvesztek.

A bán minden sifírozott levele egyazon titkosírás-kulccsal készült, amely régóta rekonstruálható a valamikori címzett által megfejtett levelek alapján. Színvonala megfelelt a kor követelményeinek: latin ábécét használó (azaz magyar ékezetes betűk nélküli), úgynevezett homofonikus clavis volt.⁴ Homofonikusnak azokat a kulcsokat hívjuk, amelyek minden betűnek több rejtjelszimbólumot feleltetnek meg, és ezt rendszerint kódszavakkal, azaz teljes szavaknak megfeleltetett szimbólumokkal, *nomenklátorokkal* egészítik ki ismert politikai személyek, földrajzi egységek és gyakoribb szavak megnevezésére. Zrínyi esetében minden betűhöz három kódszám tartozott, a kódszavak száma pedig mintegy harmincra rúgott (ezek mind politikai szereplőket neveztek meg, pl. Wesselényi: 202, Lippay: 219), így a rendszer összesen közel kilencven kódjeltől állt. Ez elegendő is lenne egy biztonságos, nehezen feltörhető rendszer létrehozásához, Zrínyi kulcsát azonban három körülmény is gyengítette: az egyes betűknek megfelelő kódszámok ugyanarra a számjegyre végződtek (pl. E: 5, 15, 25), a számok kiismerhető rendben rendeltetnek a betűkhöz (A: 1, 11, 21, B: 2, 12, 22, C: 3, 13, 23), végül pedig a háromjegyű számokkal jelzett nomenklátorok megjelenésükben elütnek az egy- és kétjegyű betűjelektől.

Zrínyi pontosan tisztában volt azzal, hogy az ellenfél – jelen esetben az udvar – megtevéseztése céljából nem elegendő rejtjeleznie a leveleit, ugyanis pusztán a forgalomanalízis is elárulhatja. Más szóval: a levelek tartalmától függetlenül önmagában az a tény is kompromittálhatja, hogy az erdélyi fejedelemmel titkos tartalmú leveleket vált. E veszélyről kétszer is megemlékezik. Egyszer az 1654. február 21-i levél postscriptumában: „Az istenért Nagyságod ne vegye gonosz néven, hogy ritkán irok, bizony nékem veszedelmes volna, ha megtudódnék Nagyságoddal való correspondentiám. Jobban szolgálhatok így Nagyságodnak, ha egy ideig titokban tartom kötelességemet, az mint Falusitól megizentem.” Másodszer pedig az 1655. február 11-én kelt levelében írja: „Ha szóval Nagodnak az én sensusimat megmondhatnám, bizony szerencsésnek tarthatnám magamat, de levélre nem merem és semmi characterre nem bízhatom, istentől, üdőtől és jó szerencsétül kell várnom.” A felismerés, hogy a levelek pusztá léte is veszélyes, kielégítő magyarázatot ad a fejedelem válaszleveleinek hiányára: könnyen elképzelhető, hogy ezeket a bán egyszerűen elégette.

A levelekben követett titkosítási stratégia takarékos és átgondolt. Zrínyi saját maga írta leveleit (a nádori emlékirat kivételével mindegyik az ő kézírásában maradt

3 FABÓ András, *Vitnyédi István levelei = Magyar Történelmi Tár, i. m., II/3, 256–257, 245. sz.: 1662. dec. 31., Bécs, Mednyánszky Jónásnak clavisos levelezést javasol; Magyar Történelmi Tár, i. m., II/4, 64, 285. sz.: 1663. ápr. 25., Keczer Andrásnak rejtjelezett levelet küld; Magyar Történelmi Tár, i. m., II/4, 63–64, 284. sz.: 1663. ápr. 25., Farkas Lászlónak rejtjelezett levelet küld; Magyar Történelmi Tár, i. m., II/4, 65, 286. sz.: 1663. ápr. 25., Radics Andrásnak rejtjelezett levelet küld. Mindhárom levélhez vö. uo., 65, 2. jegyz.*

4 RÉVAY Zoltán, *Titkosírások: Fejezetek a rejtjelezés történetéből*, Bp., Zrínyi Katonai Kiadó, 1978, 121. Friss áttekintés a magyarországi titkosírás-használatról: VADAI István, *Titkosírás = Magyar művelődéstörténeti lexikon*, XII, főszerk. KÖSZEGHY Péter, szerk. TAMÁS Zsuzsanna, Bp., Balassi, 2011, 60–65.

fenn), a titkosított szavak kiválasztása nem a titkárát, hanem az ő óvatosságát dicséri. Elsősorban a nomenklatorokat alkalmazza; a pillanatnyi bonyolult és ellentétekkel teli belpolitika legfontosabb neveinek több kódszámot is megfeleltet: Lippay érsek – 219 és 450, Puchaim – 217 és 400, saját maga, Zrínyi Miklós – 270, 515, címzettje, az erdélyi fejedelem pedig – 260, 310 és 510. Az 1656 végi levélben a 375-ös szám szerepel, sajnos feloldatlanul.

Titkosírás-használatát nem korlátozza a kódszavakra: amikor szükséges, a levélíró kódábécé segítségével lebetűzi a veszélyesebb mondatrészeket. Ezek közt találunk olyat, amelyek az udvar szemében kompromittálnák: „Az egész Európának szeme mostan *austriai háznak* debilitását nézi”; „*Császár beteges és erőtlen és minden ember profétálja halálát nemsokára.*”⁵ Más kijelentések a belpolitikai konfliktusokban a másik oldalra került arisztokrata társai szemében válnának kínossá: „*Érsek, Puchám főznek valamit, meglássuk, quid parturiunt, én hozzám mindkettő nagy exhibitiókkal vannak, én is szintén úgy hozzájok, nem hiszem, hogy ők hinnének nekem, de bizony én sem ű nekik. Cancellarius elhigyje Nagod hogy álnok, elhitette mindnyájunkkal, hogy erdélyi fejedelemmel ű bir, és arra veszi az mire akarja.*”⁶ De idézhetjük a híres és sokat kommentált sorait, amelyben arra figyelmezteti a fejedelmet, hogy az országbírónak küldött levelét a címzett bemutatta az udvarnak: „Az minemű *levelet írt Nádasdínak: az mingyárt elküldte az udvarba; nem tudom mi volt, de lármájok van belőle, és félnek.*”⁷ Minden idézett és nem idézett mondatában csak a legszükségesebb – és a politika szempontjából legfontosabb – információkat rejti el.

Az öt, kéziratban is rendelkezésre álló levéltől igencsak különbözik a hatodik, a „Nádori emlékirat”, melynek kézírata nem maradt fenn, és amelyet jobb híján Thaly Kálmán szövegkiadásában idéz a szakirodalom.⁸ Zrínyi ebben a hosszú levelében olyan együttműködést kínál az erdélyi fejedelemnek, amelynek kitudódása mind a Habsburgok, mind a törökök előtt életveszélyes lett volna. Ebben az esetben akkor sem lennének meglepve, ha az egész levél titkosítva volna, s nem csak egy-egy politikai szereplő nevét rejtette volna el a levélíró. Ezzel szemben azonban egészen rendhagyó – a többi Zrínyi-levéltől idegen – titkosírást látunk.⁹ A levél eleje még nem okoz meglepetést: háromjegyű számok állnak a fontosabb politikai szereplők nevei helyett, látszólag ugyanabból a nomenklator-táblából, mint Zrínyi olyan leveleiben, amelyek-

5 SZÉCHY, *i. m.*, IV, 262.

6 Uo., III, 338.

7 Uo., IV, 268

8 THALY, *i. m.*

9 A nádori emlékirat hitelességét több *különböző* történeti érv alapján, és részben a szokatlan módon használt titkosírás miatt kétségbe vonta: R. VÁRKONYI, *Az elveszett idő, i. m.*, különösen: 291. A szöveg hitelességének vizsgálatához lásd még: VÁRKONYI Gábor, *Emlékirat a nádorság ügyében*, Irodalomismeret, 6(1995), 40–47; SZABÓ Péter, *II. Rákóczi György „discursusa az magyarországi dolgok felől” (1653. december 30.) = Szerencsének elegyes forgása, i. m.*, 271–300; URBÁN Péter, *A Nádori emlékirat és a Ráday-emlékirat (Oktatás jó elmélkedésre) szerzőségének kérdéséről*, előadás *A politika műfajai a régi magyar irodalomban c. konferencián* (Gyula, 2005. máj. 25–28.), http://www.iti.mta.hu/Gyula/TANULMANYOK/Urban_Peter.pdf (2013.05.30); R. VÁRKONYI Ágnes, *Navigare necesse est: A Nádori emlékirat az újabb kutatások koordinátáján* = Uő, *Európa Zrínyije*, Bp., Argumentum, 2010, 246–283.

nek rendelkezünk a kéziratával. Az már különösebb, hogy olyan kódszámok is feltűnnek, amelyek a többi levélben nem (ezeket R. Várkonyi Ágnes tételesen kigyűjtötte),¹⁰ valamint hogy az erdélyi fejedelem megnevezése és Zrínyi saját neve nyílt szövegben szerepel, míg a többi levélben ezek következetesen kódolva voltak. A máshonnan nem ismert kódszámok feloldását a szövegkiadás adja meg (mintha a Thaly kivül senki által nem látott kéziratban feloldva szerepeltek volna), de a levél legfontosabb száma, a nádorságra egyetlen érdemes jelöltként említett, 445-ös számmal kódolt név nincsen feloldva. A levél későbbi részeiben nemcsak nomenklátorokat, hanem lebetűzött szövegrészeket is találunk, amelyek több meglepő részletet tartalmaznak. Jellemző például az a többi levélből ismert eljárás, hogy – miután a clavisban nem szerepelt a *k* betű – a lekódolt szavak után a többes szám jele nyílt szöveggként jelenik meg, semmi nem indokolja azonban, hogy a *venné* szó elején álló *v* betűt az író kódolja, míg a többi betűt nyílt szöveggként hagyja. A többi forrásból is ismert nomenklátor, a 00000 (Puchaim) mellett itt megjelenik a 000 (császár) némiképp szokatlanul, és könnyen összekeverhető módon. Míg a másik öt levelet Zrínyi saját kezével írta, itt – már csak azért is, mert a szöveg Zrínyiről egyes szám harmadik személyben szól – erre semmi nem utal.

A technikai részleteknél azonban nagyobb meglepetést okoz a levél titokhasználat. Mint láttuk, a szövegnek nem a legkritikusabb részei (Zrínyi és az erdélyi fejedelem) vannak kódolva, a Csáky László lányának házасodását illető részletet viszont, amelyet bármely kortárs hamar megtudhatott, fáradságosan lekódolták. Az egész levélen átütő szervilis stílus kitudódása esetén olyan mértékig kompromittálta volna a bánt, hogy az uralkodói ház – szintén sifrírozott – házасodási szokásainak elrejtése teljesen indokolatlannak tűnik. Érthetetlen, hogy a hosszú és számos belpolitikai részletet tartalmazó levél két, hosszabban titkosított része miért mindig házасági tervekkel kapcsolatos. Számos további, itt most nem részletezendő probléma is adódik, amelyet R. Várkonyi Ágnes részletesen vizsgált: az eredeti forrás gyanús hiánya, Thaly Kálmán központi szerepe a levél „előkerülésében”, a levél értékrendjének – Zrínyi szubmisszivitásának – szokatlansága, a szöveg szerkezetének zavaros és Zrínyitől merőben idegen, átgondolatlan volta, és így tovább. Ezekkel az érvekkel összhangban a titkosírás és a levél titokfogalmának elemzése is abban erősít meg, hogy a szöveget ebben a formában kétséges hitelességűnek, de legalábbis kétséges szerzőségűnek tartjuk. Nem kizárt ugyanakkor, hogy több különböző Zrínyi-szövegből lett „összefércelve”.¹¹

10 R. VÁRKONYI, *Az elveszett idő, i. m.*, 290.

11 Érdemes két jellemző Thaly-szöveget idézni, amelyek arról vallanak, hogyan képzei a történész és a forrás viszonyát: „A történetíró dolgozószobája hasonlít a csizmadia-műhelyhez. Mint a kiszabott és kiszabandó bőrök vannak itt mindenfelé kiterítve, széttárva a pergamen oklevelek, százados fakó, sárga írások, levéltári jegyzetek, kivonatok; és mint a lábtyűművész dolgozótokéjén ott hever a sámfá, ráma, csirizes fatál, dikics stb. – úgy hevernek szanaszét a régibb, és újabb könyvek, kéziratok a történetbúvár íróasztalán. Így ülök én is, töméntelen kiterített oklevél, regesta és kitárt könyvek, szakmunkák halmaza között, és *foltozatom össze a szétrongyollott magyar dicsőséget, régi szép időkből maradt fényes kordovándarabokból.*” (Abauj-Kassai Közlöny, 1882. márc. 23. – kiemelés: L. B.) „Összejöveteleink magasztos végczélja: *fölepíteni a magyar nemzet dicsőségének templomát*, – minél belterjesebben megismerni, megismertetni, homályos részeiben földeríteni, salakjaitól megtisztítani, cson-

Zrínyi clavisát a legutóbbi időkig csak rekonstruált formájában ismertük. Most azonban, a kora újkori magyarországi titkosíráskulcsok és rejtjelezett levelek módszeres katalogizálása során sikerült azonosítanom egy cédulára írt korabeli másolatát a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv anyagai közt. A cédula hasonló típusú dokumentumok között található, a gyűjtemény a Wesselényi-szervezkedés felszámolása során az udvar által lefoglalt rejtjeleket (huszonkét kulcsot és öt sifírozott levelet) tartalmazza.¹²

Az előkerült clavis jelentősége igen nagy lehetne. Segíthetne ugyanis eldönteni a vitát: vajon a nádori emlékirat eredeti forrásra megy vissza, vagy pedig teljes mértékben Thaly fércelésének eredménye. Amennyiben a clavis nem tartalmazza a kizárólag a nádori emlékiratból ismert nomenklátorokat, az utóbbira kellene gondolnunk, ha pedig tartalmazza, azt kell feltételeznünk, hogy – részleteiben vagy egészében – eredeti forrásokra vezethető vissza. Járulékos haszna volna a clavis előkerülésének, hogy azonosíthatnánk az 1656-os levél felolvasatlan 375-ös száma mögött rejlő politikai szerelő nevét. A felfedezés értékéből azonban jelentősen levon, hogy bár az azonosított cetli az eddig rekonstruáltnál teljesebb formában tartalmazza a rejtjel-ábécé kódszámait, a nomenklátor-táblázatot azonban nem másolták rá. Az elkobzott dokumentumegyüttes 63 foliójának gondos vizsgálata sem vezetett eredményre; Zrínyi titkosírása kizárólag ezen a cédulán szerepel, és itt is csupán ábécéjével. Amíg tehát a további kutatás nem azonosítja a nomenklátorok listáját a fennmaradt forrásanyagban, továbbra is rejtély a 375-ös és a 445-ös szám jelentése, akárcsak a nádori emlékirat keletkezésének körülményei.

Zrínyi titkosírásának ábécéje, ahogyan az előkerült cédulán szerepel:

kaságaiban kiegészíteni, a haza történelmét; nem a mesék s ábrándok ködén át, de a történelmi kritika tüzenél kipróbálva, mutatni fel, a lezajlott századoknak valódi képét, mintegy nemes ércből készült domborművet.” (Száz, 11[1877], Melléklet, 72 – kiemelés: L. B.) Mindkét forrást említi: R. VÁRKONYI Ágnes, *Thaly Kálmán és történetírása*, Bp., Akadémiai, 1961.

12 ÖStA HHStA Ungarische Akten Specialia Fasc. 327. Konv. D. Chiffres 1664–1668. A szervezkedés részleteihez többek közt: R. VÁRKONYI Ágnes, *A Wesselényi-szervezkedés történetéhez: 1664–1670 = Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*, szerk. FODOR Pál, PÁLFFY Géza, TÓTH István György, Bp., TTI, 2002, 423–460; BENE Sándor, „Hóhérok teátruma” (*A Wesselényi-mozgalom perei és a hazai recepció kezdetei*) = *Siralmas jajt érdemlő játék: Magyar nyelvű tudósítás a Wesselényi-mozgalomról*, szerk. HARGITTAY Emil, BAJÁKI Rita, BENE Sándor, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 1997, 32–85; BENCZÉDI László, *A Wesselényi-féle rendi szervezkedés kibontakozása, 1666–1668*, *Történelmi Szemle*, 17(1974), 596–630; valamint régi, de sok szempontból hasznos: PAULER Gyula, *Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeküvése 1664–1671*, Bp., Athenaeum, 1876, I–II.

A	B	C	D	E	F	G	H	I	L
1 11 21	2 12 22	3 13 23	4 14 24	5 15 25	6 16 26	7 17 27	8 18 28	9 19 29	10 19 29
m	n	o	p	q	r	s	t	u	v
31 41 51	32 42 52	33 43 53	34 44 54	35 45 55	36 46 56	37 47 57	38 48 58	39 49 59	40 50 60

Nulla nulla.

61. 71. 81. 62. 63. 64. 70. 72. 73.

80. 82. 83. 15

ÖStA HHStA Ungarische Akten Specialia Fasc. 327. Konv. D. Chiffres 1664–1668, fol. 15.